

Válasz

Dr. Lőrincz Csongor, Dr. Mártonffy Marcell és Dr. Schein Gábor
opponensi véleményére

Köszönöm mindhárom bírálónak azt a figyelmes munkát, amellyel monográfiámat tanulmányozták, és hogy azt elismerő vagy éppen kritikus megjegyzésekkel részletesen értékelték. Öröm és megtiszteltetés számomra, hogy egyhangúan javasolták értekezésem nyilvános vitára bocsátását. Még inkább az, hogy Lőrincz Csongor, Mártonffy Marcell és Schein Gábor bírálatuk összefoglaló értékelésében egyaránt azokat a kutatási eredményeket tartják fontosnak, amelyek munkám során számomra is mindvégig meghatározóak voltak. Lőrincz Csongor többek között a „rendkívül alaposan részletezett, tagolt és differenciált értelmezérendszer” emeli ki, hasonlóképpen Mártonffy Marcell, aki az „életmű belső összefüggéseinek feltárásában” a több mint két évtizedes „műalkotásokban való elmélyülést” látja. Schein Gábor szerint pedig munkám „fontos adalékokkal szolgál Rilke korai és középső pályaszakaszának értelmezéséhez, és azt a belátást is megerősíti, hogy Rilke költői pályaszakaszait a koherencia erős elemei kapcsolják össze.”

Ugyanakkor Lőrincz Csongor és Mártonffy Marcell joggal kifogásolják az átfogó címet, mivel dolgozatom elsősorban Rilke középső és részben korai korszakát tárgyalja, míg a kései líra egyes műveire csak utalok. Címválasztásommal azt a törekvést kívántam kifejezni, hogy Rilke líráját lehetőleg korszakokon átívelő egységében láttassam, mivel hosszú évek kutatási tapasztalata és élménye megerősített abban a kontinuitásban, amely Rilke életművének egyik legfőbb jellegzetessége. Anélkül, hogy kétségbe vonnám az eddigi Rilke-kutatás korszakolási gyakorlatának jogosságát, figyelmemet kezdettől fogva az az immanencia ragadta meg, amely minden világmegtapasztalási és létértelmezési kísérlet és művészi kifejezés megannyi változatában is mindvégig jelen van, s melyet még a transzcendens útkeresések sem szüntetnek meg.¹ Az én belső és külső világának állandó dialógusára gondolok, amelyben a folyton megújuló szellem sohasem szakad el szubsztanciális gyökereitől.

Bár egyik bírálóm sem vitatja a vizualitás kérdésében azon megállapításomat, hogy Rilke költészetében a képi kifejezés már a korai művekben is fontos szerepet játszik, tehát a költő Cézanne-nal és Rodinnal való kapcsolata előtt, ugyanakkor joggal mutatnak rá, hogy a francia festő és szobrász alkotásainak recepciója „a látás konfiguratív képletének megújítását” hozza (Lőrincz Csongor), ill. „a képalkotási módok szignifikáns fejlődését” mutatja (Mártonffy Marcell). Ugyanakkor feltételezésemet jórészt alátámasztja Bernard Dieterle, aki a vizualitás sajátos módját írja le „Spazierengehen“ c. tanulmányában, melyben a „Larenopaer“ és a „Neue

¹ Nem véletlen, hogy Rilket, Georgehez hasonlóan már a 20. század elején a „generalisierender Weltdeutung und Sinnverständigung” képviselőjének tartják. Benjamin Specht: »Autorfiktion« in Theorie und Geschichte. In: KulturPoetik, 2021, Bd. 21, H. 1 (2021), S. 94-113, itt: 104. Az idézet forrás : Rolf Parr/Jörg Schönert, Autorschaft. Eine kurze Sozialgeschichte der literarischen Intelligenz in Deutschland zwischen 1860 und 1930. Heidelberg 2008, S. 15.

Gedichte“ köteteket mintegy összekapcsolva, Prága és Párizs „képfelvételeit”, azok sajátosságait mutatja be.²

Ugyancsak jogos vitára készíti bírálóimat a „Dinggedicht” fogalmának részben elhatárolódó használata értekezésemben. Miként Mártonffy Marcell írja, e „Rilkétől elválaszthatatlannak tűnő fogalom használatát” kerülöm, mivel abban „a statika uralmát” sejtetem. Pedig „*A párdúc* esetében nem lett volna indokolatlan a ’tárgyvers’ fogalmának fenntartása”. Lőrincz Csongor megfogalmazásában: immanenciaelvem „némileg korlátozza a szemléleti távlatot a *Neue Gedichte* mégiscsak újító jelentőségű költői és műfaji mozzanatára, a „Dinggedicht” felbukkanására a költői pályán”. Akárcsak a vizualitás kérdésében, itt is elismerem „immanenciaelvem” korlátozó jellegét. Magyarázatul az a szakirodalmi tapasztalatom szolgálhat, hogy mindkét fogalmat túl gyakran, már-már sztereotípiá jellegű egyértelműséggel használják, s ezzel mintegy gátolják esztétikai funkciójuk többrétegűségének további feltárását.

Mindhárom bírálóm hiányolja a hangzás szerepének alaposabb vizsgálatát. Schein Gábor kiemeli, hogy „Szendi Zoltánnak itt pusztán arra van módja, hogy a zene említéseit, illetve a zenével kapcsolatos képeket szemlézze és értelmezze a versekben. A választott módszertani keretek itt már egyértelműen alkalmatlanok a mélyebb megértésre [...]”. Mártonffy Marcell megállapítja, hogy értekezésem bevezetőjében olvasható „részletesebb elméleti megfontolások” ellenére „a hangzás jelentésképző hatásának /.../ a vizsgálata jóval csekélyebb szerephez jut a műértelmezésekben”. Lőrincz Csongor hasonlóképpen nyilatkozik: „a hang szerepére is érdemes lett volna bővebben rákérdezni.” Példaként említi a *Das Lied des Bettlers* azon sorait, amelyek a „saját hang vokális jelenlétének problematikáját /.../ tematizálják”. A joggal felrótt hiányosságok paradoxona itt azért is érint, mert Rilke költészetének zeneisége számomra állandó jelenléttel bír. Hogy munkámban a bevezetésen kívül nem szenteltem a hangzásnak külön fejezetet, annak jórészt ez az oka. Elemzéseimben igyekeztem ugyanis a szövegek retorizáltságának és szorosabb értelemben vett zenei effektusainak, mint például a rímszerkezeteknek esztétikai és szemantikai jelentőségét is kiemelni. A *Spanische Tänzerin* értelmezésekor pedig a mű egészében jelenlévő és a táncmozgásban kifejezésre jutó zeneiséget állítom középpontba. Bírálóim által említett hiánynak részben konkrét filológiai oka is van. Antonia Egel 2014-ben megjelent, terjedelmében is meggyőző könyve, „*Musik ist Schöpfung*”. *Rilkes musikalische Poetik*, átfogóan és rendkívüli részletességgel tárgyalja ezt a kérdést. Ugyanakkor elismerem, hogy egyik említett szempont sem igazolja az idevonatkozó fejezet töredékességét.

Tekintve, hogy értekezésem egészében a „perspektíva” fogalmának és funkciójának meghatározó szerepe van, bírálóim elismerése e tekintetben igazolja szövegértelmezésem jogosságát és önállóságát. Schein Gábor szerint „a perspektivikusság szemlélete azzal a szerencsés következménnyel is jár, hogy az egyes motívumok két vagy három egymáshoz rendelt nézőpontból nyerik el összetett jelentésüket. Nem csupán megőrzik tehát összetettségüket, de ezek az értelmezésben érvényre is jutnak.” Mártonffy Marcell „a

² „In solchen Gedichten wird der Vorgang des Spazierens nicht als solcher gestaltet, aber durch die Art der visuellen Erfassung, des Zeigens, und durch den Kontext – man schreitet von Bild zu Bild, von Ort zu Ort – evoziert. In: Bernard Dieterle: Spazierengehen. In: KulturPoetik, 2021, Bd. 21, H. 1, S. 39.

valóság tapasztalat új dimenzióját megnyitó (vagy ennek igényét hordozó) kompozíciós elemzést” emeli ki, Lőrincz Csongor szerint pedig ez a „szuverén módon” bevezetett és kibontott fogalom „átfogja, illetve magába sűríti Rilke vonatkozó lírájának majd’ minden fontos jellemzőjét.” Kiegészítését egyben a kérdés fontos összefoglalásának is tartom: „A perspektíva végső értelme Rilkénél alighanem a költői önprezentáció létesítő mozgásának indukálását vagy annak struktúramozzanatát manifesztálja”. Ugyanakkor bírálom az *Orpheus. Eurydike. Hermes* c. vers elemzésénél, ahol a perspektívának a mitológiai történetet átértékelő funkciójáról írok, joggal kéri számon Gadamer értelmezését a „mitopoétikai megfordításról”. Ugyancsak Lőrincz Csongor hívja fel a figyelmet arra, amikor a *Der Turm* két részének „retorikai egybecsengéséről” írok, hogy „a perspektíválás mindig egyfajta deperspektíválással jár együtt, valamely előzetes /.../ távlat feloldódásával.”

Bár a cikluskompozíciók formáiról és funkcióiról írt rész dolgozatomban különállóan csak egy fejezetet képez, struktúraképző jelentőségét Rilke lírájának egészére vonatkoztatom. Még akkor is, ha az utolsó három nagy és teljesen önálló egyégét (*Das Marien-Leben, Duineser Elegien, Die Sonnette an Orpheus*) külön nem tárgyalom. Itt fontos kitérnem vagy inkább visszatérnem a címmel kapcsolatban okkal megjegyzett hiányról. Az egyik legfőbb indokom, hogy a *Das Marien-Leben* kivételével a két másik ciklusnak önmagában is rendkívül nagy szakirodalma van, mely gyakran kötetnyi terjedelemben értelmezi e ciklusműveket. Úgy véltem és ma is úgy látom, hogy nehéz lett volna új szempontokat érvényesíteni és meggyőzően kifejteni az értekezésbe még bezúfolható kis fejezetrészben. A másik (és számomra meghatározóbb) ok pedig az, hogy mindhárom ciklus homogén egységet képez, melynek mind strukturális mind pedig szemantikai hálózata – a ciklusdarabok szerves összetartozása révén – filozófia mélysége ellenére, ciklusként kevésbé sokrétűnek, ill. szerteágazónak tűnik. Mártonffy Marcell – több példát is kiemelve – „az értekezés egészére tekintve a ciklusok szerinti versolvasás(t) kimagasló eredménynek” tartja. Hasonlóan elismerő Schein Gábor egyetértése abban, hogy „a ciklusépítést, a sorozatokban való gondolkodást a disszertáció Rilke kötet- és életműépítésének lényegi sajátóságaként azonosítja.” E versolvasás háttérében az a kutatási eredmény van, hogy Rilke lírájának világszemléletét a narratív jellegű összekapcsolások határozzák meg, a „törvény szövedékének” fáradhatatlan vizsgálata. Interpretációs eljárásomban meghatározóak azok az összefüggésrendszerek, amelyek a szövegek bonyolult hálózatát alkotják, miként ezt Manfred Engel „Kontexte und Kontextrelevanzen in der Literaturwissenschaft” c. írásában Nietzsche – Rilke és a (mindenkori) értelmező kapcsolatjelentésével is példázza.³

Szorosan ide tartozik a metafizikai élmények heurisztikus vagy éppen kétségekkel teli megfogalmazása. A korai versektől kezdve – ha különböző hangsúllyal is –, mindig visszatérő téma a transzcendens útkeresés, melyben a világvallásoknak is fontos szerepük van. Kezdetben főként ó- és újszövetségi zsidó-keresztény motívumok formájában, majd később Buddha és Mohamed alakjainak felidézésével. Mártonffy Marcell joggal hívja fel figyelmemet arra az

³ „Wenn ich z. B. Nietzsches Philosophie für einen relevanten Kontext eines Werkes von Rilke halte (etwa für die Duineser Elegien), dann geht es dabei nicht einfach um Nietzsche, so wie ich ihn interpretiere, sondern um Nietzsche, so wie ihn Rilke, gemäß meiner Interpretation Rilkes, interpretiert und seinem Denken assimiliert hat. Kontexte entstehen also erst durch komplexe Interpretationsakte. Manfred Engel: Kontexte und Kontextrelevanzen in der Literaturwissenschaft.“ In: KulturPoetik, 2018, Bd. 18, H. 1, S.74.

ellentmondásra, amely az ószövetségi témákat feldolgozó Rilke-versek részletes elemzése és azon megállapításom között mutatkozik, hogy Rilke „csak keveset választott [volna] ki költői céljaira az ószövetségi történetek és alakok kimeríthetetlen gazdagságából”. Ez a kijelentésem valóban félreérthető. Hiszen Rilke azon kevés költők közé tartozik, akik művészetében a bibliai témák fontos szerepet játszanak. Miként Manfred Windfuhr is megállapítja: „A Biblia azon könyvek közé tartozik, amelyek Rilket egész életén át végigkísérték.”⁴ Utalásom azt akarta csak jelezni, hogy a kiválasztott szövegek főként személyes kérdésfeltevések szemantikai hálózatához tartoznak. Ezért azzal a lábjegyzetes Fülleborn-idézettel, miszerint az itt tárgyalt versek „szekuláris, tisztán emberi és e világi dolgokat” tematizálnak, aligha azonosulhattam, miként ezt az ugyanitt elhangzó megállapításom is bizonyítja: „az istenkeresés Rilkénél az emberi sors fontos része. Így számára az Istenhez való viszony mindig személyes és érzelmi jelleggel bír.” Ezt a meggyőződésemet látszik részben alátámasztani, ugyanakkor messze tovább is lépve, Farkasfalvy Dénes teológus, Rilke egyik magyar fordítója, összefoglaló véleménye: „Rilke egész vallásos költészetét nem annyira a hit, de nem is a hitetlenség, hanem a hitnélküliség – a mindig keresett, de soha el nem ért célpont jellemzi.”⁵ Teljesen egyetértek ugyanakkor Mártonffy Marcellal, amikor – Paul de Manra is utalva – a *Buddha in der Glorie* c. vers elemzése kapcsán a „tágasságban és sűrűségben egymással versengő kozmikus, vallási és az esztétikai megformáltságban összpontosuló dimenziók összjátékát” hangsúlyozza. Miként azzal a megállapításával is, hogy „a versnyelv és a kompozíció megengedi, hogy a mű metafizikai jelentésiránya túlmutasson az én tágulásának rögzíthetetlen határán”. Kiegészítésképpen említem, hogy Rosy Singh a „Zum Ästhetischen und Sakralen im Werk Rilkes. Die Buddha-Gedichte” c. részletes tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy Rilke számára „Buddha az isteni szépség és nagyszerűség fogalmává válik és a művész az, aki mindezt a művészetben megpróbálja megalkotni.”⁶ Ingeborg Solbrig pedig a *Mohammeds Berufung* c. vers elemzésének egyik következtetéseként írja, hogy amennyiben Rilke eredeti elképzelésének megfelelően vers címéből Mohammed nevét elhagyta volna, úgy a próféta alakját párhuzamba lehetne állítani a költőével.⁷ A szorosabb értelemben vett vallásosságtól hasonlóképpen eltérően láttatja Jakob Helmut Deibl Rilke metafizikai élményét, miközben Musil Rilke-felfogását említi.⁸ Ezzel a 2022-ben megjelent tanulmány idevonatkozó hivatkozásával csak jelezni szeretném, hogy a merőben eltérő értelmezések Rilke vallásos

⁴ Manfred Windfuhr: „Religiöse Produktivität“ – die biblisch-jüdischen Motive in Rilkes Neuen Gedichten. In: Traditionen der Lyrik. Festschrift für Hans-Henrik Krummacker. Hrsg. von Wolfgang Düsing (...). Max Niemeyer Verlag 1997, S. 137.

⁵ Rainer Maria Rilke: Mária élete. Eredeti szöveg és műfordítás bevezetéssel és jegyzetekkel. Budapest: Szent István Társulat, 2015. 10.o.

⁶ Rosy Singh: Zum Ästhetischen und Sakralen im Werk Rilkes. Die Buddha-Gedichte. In: Weimarer Beiträge, 57, 2011/2, S. 222.

⁷ Ingeborg Solbrig: "Da las er: so, daß sich der Engel bog". Zu Rilkes Gedicht a Mohammeds Berufung (1907). In: Modern Austrian Literature, Vol. 13, No. 3, 1980, S. 42.

⁸ „Musil considers the religious dimension in Rilke’s work less as religion appearing explicitly than as a form of a new, interior view, which approaches the “firebrand” of things (“Brand” der Dinge; 78 et seq.), or, to use Hegel’s words, their negativity.” Jakob Helmut Deibl: On the Name of God and the Opening of New Linguistic Horizons. Considerations Starting from the Bible, Hölderlin, and Rilke. In: Kurt Appel (ed.): In Praise of Mortality. Christianity and New Humanism. Brill, 2022, p. 22.

tárgyú költészetéről változatlanul jelen vannak. Ezt bizonyítja Chiinngaihkim Guite indiai germanista ebben az évben megjelent könyve is.⁹

Mártonffy Marcell elismerésével szemben, amely munkámban a „releváns szakirodalom kivételes szintű ismeretét” említi, Schein Gábor azon megállapítással kapcsolatban, miszerint „a koherencia gondolata ellentmond a legtöbb értelmező kiindulópontjának”, kritikusan megjegyzi, hogy „ez a megállapítás semmiképp sem igazolható, mert senki nem ismeri a Rilke-szakirodalom egészét, hogy meg tudná mondani, egy adott kérdésben melyik álláspont van nagy többségben.” Valóban, pontosítanom kell: természetesen csak az általam ismert szakirodalom alapján mondhatom ezt. Ez azonban – a több évtizedes kutatásom révén – a disszertációmban idézett irodalom többszörösét képezi, és a német nyelvű munkák mellett angol és francia nyelvűeket is bőséggel tartalmaz.

Ugyancsak Schein Gábor fogalmazza meg dolgozatom legátfogóbb bírálatát, amikor annak motívumkutatási összefüggéseire kérdez rá, majd összegzésképpen megállapítja, hogy bár a motívumkutatásnak fontos szerepe van mind a poétikai, mind pedig összehasonlító irodalomtörténeti vizsgálatokban, „de arra nem alkalmas, hogy kizárólag a motívumkutatás eszközeivel vagy elsősorban arra alapozva átfogóan ismerjük meg valamely költő poétikáját, poétikatörténeti helyzetét.” Ezzel kapcsolatban említi az Alsószászországi Tudományos Akadémia hosszú távú motívumkutatási programját, amelynek adatbankja (LiMoST) végül is nem tudta célkiűzéseit megvalósítani. Én sajnos nem ismertem ezt a számomra mégiscsak fontosnak tűnő forrást, ezért hálás vagyok Schein Gábor bírálatának e kitérőjére. Bírálómnak igazat kell adnom, amennyiben feltételezi, hogy munkám ilyen átfogó célkitűzéssel vizsgálja Rilke költészetét. Valójában azonban ennél sokkal szerényebb feladatra vállalkoztam: arra ti., hogy minél jobban megértsem Rilke költői világképének egyes – feltételezésem szerint – meghatározó összetevőit. Ebben ténylegesen döntő szerepet kapnak a paradigmaticusnak tartott motívumok, ill. motívumrendszerek, legalább annyira azonban szövegstruktúrák esztétikai jelentései is. Vizsgálatom eredeti irányultságát mindkét szempontból elsődlegesen a korszakokon átívelő poétikai megnyilatkozások határozták meg. Ugyanakkor Rilke költészetén belül maradvával ezzel egyszersmind be is határoltam annak koherenciáját. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy ne tartanám fontosnak Rilke költői világának poétikatörténeti vizsgálatát. Eredetileg monográfiám zárófejezetének egy komparatistikai kitekintést terveztem „Querverbindungen, Parallelen und Verzweigungen in der Lyrik der Wendezeit des 19. und 20. Jahrhunderts” címmel, amely Rilke költészetének a helyét próbálja behatárolni a kortárs európai lírában. Ez a téma azonban annyira átfogó kísérlet lett, hogy aligha illeszkedett volna dolgozatom tudományosan részletező szöveggörnyezetébe, ezért külön publikációként jelentettem meg.¹⁰ Ezen kívül több más írásomban is vizsgáltam a modernség kérdését, pl. Lenau és Rilke azonos tematikájú verseiben, Hermann Hesse lírájában vagy a magyar irodalomban A hét c. folyóirat és annak európai irodalmi környezete kapcsán.

⁹ Chiinngaihkim Guite: Religion und Literatur. Zur Darstellung des Sakralen in den Werken von Rainer Maria Rilke. Berlin, Heidelberg: Metzler, 2023.

¹⁰ Zoltán Szendi: Querverbindungen, Parallelen und Verzweigungen in der Lyrik der Wendezeit des 19. und 20. Jahrhunderts. In: Novikova, Svetlana; Potechina, Irina (Hrsg.): Österreichische Literatur und Kultur im Visier. Festschrift für Alexander W. Belobratow. St. Petersburg, Oroszország: Peterburg XXI vek (2021), S. 47-59.

Nem kevésbé nehéz Schein Gábornak válaszolnom Rilke költői világgképének kérdésében. Bírálóm joggal feltételezi, hogy értelmezésem szerint a rilkei világgkép egy állandó keresési folyamat vetülete, „amelynek során Rilke a belső, pszichésen megélt világ és a külső, tárgyilag adott, illetve percepcionált világ [...] közötti egyensúlyt igyekszik szövegről-szövegre előállítani”. De még akkor is, ha az idézett és részletesen elemzett vers (*Der Lesende*) az objektum és a szubjektum közötti különállást megszüntetni látszik és ezt még további szövegekben is tapasztalhatjuk, változatlanul meggyőződésem – anélkül, hogy „a világ egészébe való érzéki és tudati beszövöttség” tényét kétségbe vonnám –, hogy az én, ill. annak bármely szerephordozója korszakoktól függetlenül a poétikai feltételezések újból és újbóli kísérletével keresi az életet kiteljesítő végtelent. Erről tanúskodik az *Archaischer Torso Apollon* is, függetlenül annak eredetétől, miként Theodore Ziolkowski állítja.¹¹

Ha nem is mindig ilyen átfogó kérdésben, de munkám számos részletében bírálóim olyan hiányokra is felhívják figyelmemet, melyeket többnyire ki is egészítenek. Ezt külön köszönettel fogadom, hiszen értekezésem tervezett megjelentetéséhez nagy segítséget nyújtanak. A *Das Lied des Aussätzigen* c. verssel kapcsolatban Lőrincz Csongor Trakl költészete felé nyitó kitekintést hiányolja. Traklra és az expresszionista lírára valóban pétikatörténetikeveset utalok, jóllehet elemzéseim során tapasztalhattam, hogy az élet fenségességének magasztalója a félelem és iszony látványát is bemutatja. De azt, hogy Trakl költészete milyen elemi erővel hatott Rilkére, azt csak munkám megírása után, Rilkének a „Brenner” kiadójához 1915-ben írt leveleiből tudtam meg.¹² Ugyanakkor egyetértek Hellmuth Himmel véleményével, aki Rilke (nyelvi) egyszerűsége való törekvésében az expresszionista korstílussal szembeni irányt emeli ki.¹³ Szintén Lőrincz Csongor hiányolja a *Begegnung in der Kastanien-Allee* c. vers elemzésében „a Baudelaire-féle *À une passante*, a ’fugitive beauté’ tapasztalatát”. Baudelaire versét nem ismertem, csak most olvastam – valóban méltó az összehasonlításra. Conrad Ferdinand Meyer *Der römische Brunnen* c. költeménye viszont jól ismert számomra, és mivel több szempontból is rokonítható Rilke címében is hasonló verséhez – *Römische Fontäne* –, sajnálom, hogy elmulasztottam a két szöveg összehasonlítását.

Mártonffy Marcell kételyeit fejezi ki az *Orpheusz. Eurydike. Hermes* c. vers azon értelmezésével kapcsolatban, hogy Eurydike „feloldódásának” hasonlatai „olyan pozitív mozzanatokra utalnának, mint az ’érzéki szépség, a természet áldása és az (emberi vagy isteni) gondoskodás’”. Azt én sem gondolom, hogy a halálában átváltozott és így Orpheusz számára végleg elveszett asszony sorsa feltétlenül katarzist vált ki. Igen, a „költészet és visszavonhatatlan halál elválasztottságának végtelen melankóliája” jelen van, de ez a megrendültség csak Orpheusz és bizonyára az olvasó számára átérezhető, mert Eurüdiké már „Olyan volt, mint az áldott Egy-reménység. / A férfival, ki ott haladt előtte, / nem gondolt; (...)

¹¹„[...] his torso – whether an archaic Apollo or not – becomes a symbol of light and, by extension, of an insight that necessitates a total reevaluation of all values: “Du mußt dein Leben ändern.” Theodore Ziolkowski: *Modes of Ekphrasis: The Bildgedichte of Keats, Leconte de Lisle, and Rilke*. In: *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, 2018, Vol. 26, No. 1, p. 55.

¹²„Inzwischen habe ich den ’Sebastian im Traum’ bekommen und viel darin gelesen: ergriffen, staunend, ahnend und ratlos (...)”. In: *Erinnerungen an Georg Trakl. Zeugnisse und Briefe*. Salzburg: Otto Müller Verlag, S. 9.

¹³ Hellmuth Himmel: *Rilke und der Expressionismus*. In: *Neohelicon*, 1975, volume 3, S. 394.

/ Már egyedül volt. És halotti volta / csordultig telítette. / Mint gyümölcsöt a méz (...).
Elemzésemben ugyanakkor én is utalok a metafizikai sorslátatás poétikai többértelműségére, különösen az „Ő már gyökér volt” kijelentéssel kapcsolatban. A perspektíva öntörvényű alkalmazásának ebben a műben éppen ezért különös jelentősége van. Hiszen itt az átváltozásnak – Lőrincz Csongort idézve – „mint Rilke költészete egyik fő mozgatórugójának” nem csupán énkiteljesítő, hanem – a létformák sajátos szerepmegosztása révén – létkorlátozó funkciója is van, mivel a távlatosság egyben elidegenedést és magányt is eredményez.

Ugyancsak Mártonffy Marcell megértő körültekintéssel fogalmaz, amikor „versértelmezések gravitációs pontjaihoz képest pár lényeges, más összefüggésben bizonyosan elmélyíthető poétikai aspektus” elmaradását „kevésbé hiánynak, sokkal inkább az értekezés arányait helyenként megbillentő redundáns mozzanatként” érzékeli. Hasonló megértéssel teszi fel a kérdést, hogy „nem nélkülözhetetlen-e a tanulmányozott szakmunkákkal folytatott diszkusszió részletezőbb dokumentálása”; és egyben az ezt követő feltevést: „[...] valószínű, hogy a megszámlálhatatlan Rilke-értelmezésre való hivatkozások parttalansága felborította volna az egyes fejezetek belső arányait.” Teljesen egyetértek bírálóm ezen „felmentő” gondolatával, de mivel ez a kérdés az irodalomtudományban minden világirodalmi klasszikus esetében óhatatlanul felmerül, szükségesnek látom kiegészíteni. A Rilke-szakirodalom – a költő világhírneve és ismertsége révén – ma már egészében áttekinthetetlen. Nem kevésbé negatív tapasztalat viszont az is, hogy még a mennyiségben feldolgozható tanulmányokban is rendkívül sok az átfedés. Ezért a számomra már kevés eredménnyel biztató szakirodalmi szövegfelhalmozásban azt a veszélyt sejtettem, hogy figyelmemet elvonja saját szövegértelmezéseim központi gondolataitól. Éppen ezért Mártonffy Marcell megállapítását, hogy egyes részek értekezésemben „nem azért hagyhatnak/.../ hiányérzetet is olvasójukban, mert nem alapozzák meg a versszövegre támaszkodva és konzisztens módon végkövetkeztetésüket, hanem mert bizonyos pontokon ellentmondásra készítetnek, és mert érdeklődést keltenek /.../ alternatív megközelítések iránt”, csak elismerésként olvashatom. Mert megerősít a hermeneutikai értelmezés iránti elkötelezettségemben. Hasonló okokra vezethető vissza a „szakirodalmi diskurzusok historizálásának elmaradása”, amelyet Lőrincz Csongor joggal hiányol. Dolgozatom valóban „nem érzékelteti a megközelítésmódok történetiségét.” A poétikatörténeti szempont érvényesülésének hiányával kapcsolatban Schein Gábor is okkal teszi fel a kérdést, hogy vajon kevésbé tartom őket relevánsnak, ill. érvényesnek vagy pedig csak jobbnak láttam nélkülözni őket, „kerülendő a túlbonyolítottságot”. Ebben, ha nem is mindig tudatosan, az játszotta a legfőbb szerepet, hogy részletes szakirodalmi számvetés esetén számos hivatkozásról le kellett volna mondanom, hogy arányaiban ne torzuljon értekezésem az utalások javára. Ezért elsősorban csak a bevezető rész elméleti kérdéseinek tárgyalásakor igyekeztem, bizonyára ott sem mindig elegendő részletességgel, állást foglalni a szakirodalmi nézetekben. A magyar Rilke recepció folyamatosságáról örvendetes módon még az utóbbi években is igen tekintélyes számú publikáció tanúskodik, ezért ennek tárgyalását dolgozatomban nem vállalhattam, még akkor sem, ha csak a részletesebb írások elemzésére szorítkoztam volna. Többek között azért sem, mert az általam ismert tanulmányok Rilke művészetét szerteágazó módon (történeti, irodalomelméleti, filozófiai és esztétikai aspektusból)

közelítik meg.¹⁴ De vannak közöttük sajátosan magyar vonatkozású párhuzamkeresések és összehasonlítások is.¹⁵ Sőt még Rilke előtt tisztelgő költemények is.¹⁶ Mindezek számbavétele és értékelése egy külön kötet érdemel, ezért itt csak néhány példát említettem. Rilkére, ill. művészetére történő rövid utalások pedig már alig áttekinthetők.

Schein Gábor okkal hiányolja dolgozatomban a részösszefoglalókat, amelyek véleménye szerint egyrészt segítették volna a disszertációm gondolatmenetének nyomon követését, másrészt lehetővé tették volna „történeti kitérőket”. Mindkét észrevételnek az a magyarázata, hogy az egyes témakörök különböző időpontokban keletkeztek, így ezek összefoglalóin kívül nem gondoltam az egységbe foglalt munkám további tagolására. Bár értekezésem lényegében a „close reading” módszerével él, ez sohasem jelentett számomra bármilyen értelmezési megszorítást. Annak ellenére, hogy a „close reading” és „distant reading” terminusok a modern irodalomelméleti felfogásban ma már inkább negatív megítélést kapnak.¹⁷

Teljesen eltérő véleménnyel van Mártonffy Marcell és Lőrincz Csongor a dolgozat összefoglaló részével kapcsolatban. Míg Mártonffy Marcell túlságosan hosszúnak, „az értekezés szövegének hosszabb szakaszait szó szerint megismétlő kompilációnak” tartja, addig Lőrincz Csongor „példásan részletezett és tagolt” összefoglalásként említi. Értekezésem befejezése valóban kompilációnak tűnhet, de nem annak készült. Szándékom szerint dolgozatom egészét próbáltam tömörítve bemutatni, hogy koncepcióm azon érdeklődő olvasók számára is érthető és alkalmazható legyen, akik ezt a munkámat csak részleteiben ismerik meg.

Befejezésül ismételten köszönöm bírálóim munkámat egyöntetűen elismerő ajánlását annak elfogadására. Bár e hosszantartó pályázati folyamat számára ez a hivatalos opponensi lezárás a legfontosabb, kutatásaim szempontjából mégis a legnagyobb sikert és örömet az összefoglaló értékelések egyénített megfogalmazásai jelentik számomra. Az, hogy Schein Gábor

¹⁴ Kulcsár Szabó Ernő: Mérték és hangzás. Az orfikus tárgyiasság Rilke kései lírájában. (Orpheus, 1991/ 2-3.); Mártonffy Marcell: A késleltetett személyesség szövegtere Rilke leveleiben (Pázmány Irodalmi Műhely, 2000); Schein Gábor: Rilke költészetének térkonceptiója. (BUKSZ, 2001/1.); Nagy András: Kis angyaltan. Az angyalábrázolás művészete és filozófiája. (Alföld, 2003 / 6.); Juhász Anikó: A Cézanne-hatás néhány vetülete Rilke költészetében. (Tiszatáj, 2003 / 10.); Lőrincz Csongor: Kultúrtechnikák és a dolgiság jelentéstana. (Filológiai Közlöny, 2004 /3-4.); Sándorfi Edina: Az üreges terek mint a khóra nyomai. (Filológiai Közlöny, 2004 / 3-4.); László Erika: Az Orpheusz-szonettek magyar fordításai. (Irodalmi Szemle, 2010 / 3.); Eisemann György: „És vajon angyal angyalit észlel-e csak...?” (Műhely, 2011/ 5-6.); Bartók Imre: Rilke. Ornamentika és halál. (L'Harmattan, 2011); Pór Péter: Rilke költészetének utolsó "szava". (2000, 2015); Derék Géza: A fiziognómiai világról - Rudolf Kassner és Rilke-esszéi. (Magyar Szemle, 2021 / 1-2.); Lőrincz Csongor: Hangok testamentaritása? (Alföld. 2021 / 4.)

¹⁵ Mártonffy Marcell: Eisemann György: Végidő és katarzis (Műhely, 1992 /6. szám); Kulcsár-Szabó Zoltán: A lírai én olvashatóságának kérdései a József Attila-recepcióban. (Irodalomtörténet, 2002, 33/83.); Báthori Csaba: Párhuzamos képzetek Rilke és József Attila költészetében (Napút, 2010, (12./ 3.)); Pór Péter: Ki volt előbb: Rilke vagy Tandori? (HOLMI, 2010 / 12.); Takács Miklós: Ady, a korai Rilke és az "istenes vers". (Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011); Papp Máté: Az angyal tollvezetője. Rilke-levelek (Új Forrás, 2015 / 7.); Schein Gábor: A tájképek mint testképek Nemes Nagy Ágnes költészetében. (Új Forrás, 2016 /10.) Báthori Csaba: Nemes Nagy Ágnes Rilke-kepe. (Tiszatáj, 2017 / 1.); Fried István: Tandori Dezső Rilke-változataihoz (Tiszatáj, 2021/ 3.)

¹⁶ Nagy Attila: Rilke-memento. (Látó, 2020 / 5.); G. István László: Rilkére. (Jelenkor, 2017 / 1.); Vörös István: Hermész-szonettek (Alföld, 2017 / 8.)

¹⁷Ld. Joshua Gang: Behaviorism and the Beginnings of Close Reading. In: Spring 2011, Vol. 78, No. 1 pp. 1-25. és Ted Underwood: Distant Reading and Recent Intellectual History, In: Matthew K. Gold and Lauren F. Klein: Debates in the Digital Humanities. 2016, University of Minnesota Press, pp. 530 – 533.

disszertációmát „a magyarországi germanisztikának is üdvözlendő kísérletének” tartja, amely Rilke recepciójában „érdemi eredményeket” hozott. Mártonffy Marcell pedig a „megfejtendő rilkei világ bejárásának igényében” többek között a „megértés szenvedélyét” és a „szakszerűséget” emeli ki, valamint azt a „hermeneutikai elszántságot és figyelmet, amely vállalja a konfrontációt a *Neue Gedichte* megannyi nevezetes [...] darabjával”. Lőrincz Csongor szerint értekezésem „alapos, egyenletesen magas színvonalú, módszertanilag koherens, konzekvensen felépített és elmélyült, (idegen) nyelvileg kitűnően megírt munka”, melynek „szuverén [...], az irodalmi szöveg szolgálatára szegődő [...] módszertani-szemléleti [...] referenciális megvesztegethetetlensége” is „külön értékelendő”.

Az iménti elismerő szavak idézésével azt szeretném kifejezni, hogy ezekért volt érdemes a hosszú utat idáig megtennem.

Kérem tisztelt Opponenseimet és a Bíráló Bizottság tisztelt Tagjait, hogy válaszomat szíveskedjenek elfogadni.

Pécs, 2023. június 6.

(Dr. Szendi Zoltán)